

2014

Þjóðarspeggillinn

Ráðstefna í félagsvísindum XV

Siðfár í íslensku samfélagi?
Koma e-töflunnar til Íslands

Jónas Orri Jónasson
Helgi Gunnlaugsson

Ritstjórar:
Helga Ólafs
Thamar M. Heijstra

Félags- og mannvísindadeild

Rannsóknir í félagsvísindum XV. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2014

Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands

ISBN: 978-9935-424-18-1

HÁSKÓLI ÍSLANDS

Siðfár í íslensku samfélagi?

Koma e-töflunnar til Íslands

Jónas Orri Jónasson / Helgi Gunnlaugsson

Neysla ólöglegra vímuefna er vinsælt umfjöllunarefni fjölmiðla. Þeir fara okkur fréttir af haldlagningu fíkniefna, aðgerðum lögreglu og þegar ný efni koma fram í samfélaginu. Umfjölluninni fylgja oft áhyggjur og ótti almennings og hafa rannsóknir sýnt að Íslendingar líta á fíkniefnaneyslu og –brot sem mesta vanda afbrota hér á landi (Helgi Gunnlaugsson, 2008). Erlendis hafa fræðimenn sýnt að umfjöllun fjölmiðla fylgi oft siðfár (Baerveldt, Bunkers, de Winter og Kooistra, 1998; Ben-Yehuda, 1986; Collin, 1997; Cottino og Quirico, 1995; Goode, 1990; Goode og Ben-Yehuda, 1994/2009; Hawdon, 1996, 2001; Hill, 2002; Reinerman, 1994). Siðfár felur í sér að viðbrögð og ótti samfélagsins er yfirleitt í litlu sambengi við raunverulega ógn eða hættu sem vandinn skapar samfélaginu. Áhyggiurnar eru yfirdrifnar í fjölmiðlum sem kyndir undir ótta. Almennigur, málsmetandi einstaklingar og þrýstihópar krefjast þess að eitthvað sé aðhafst til að sporna við ógninni. Oftar en ekki skellur vandinn á snöggt, en hverfur jafn fljótt aftur.

Með því að halda því fram að neysla ólöglegra vímuefna geti fylgt siðfár er ekki verið að gera lítið úr þeim vanda sem misnotkun vímuefna getur valdið. Hér er eingöngu verið að vísa í hvernig tiltekið vímuefni og neysla þess getur valdið tímabundnum mágæsingi, fengið mikla fjölmiðlaumfjöllun sem fylgja kröfur um hertar aðgerðir til að sporna við ógninni. Umfjöllunin er jafnan mun meiri en um önnur, og oft alvarlegri, félagsleg vandamál, og varir í skamma stund.

Stundum nær ótti vegna neyslu nýs vímuefnis að skekja allt samfélagið. Almennigur kallar eftir aðgerðum gegn þessari nýju samfélagsógn, málsmetandi aðilar eins og ritstjórar greina frá áhrifum þess ef ekkert verður aðhafst, auk þess sem stjórnálamenn, hagsmunasamtök, lögreglumenn, fagaðilar og fleiri stéttir gera nýju ógnina að umfjöllunarefni sínu. Fundir eru haldnir, ræður fluttar, lögð fram frumvörp og kallað eftir frekari rannsóknum á áhrifum þessarar nýju samfélagsógnar. Ýmis atriði geta verið misjöfn eftir því hvaða vímuefni á við hverju sinni en í meginatriðum eru viðbrögðin ávallt þau sömu. Þau einkennast af skelfingu, ótta og geðshæringu vegna neyslu nýs og framandi vímuefnis í samfélaginu auk þess sem efnið er upphaflega talið mun skaðlegra en síðar kemur í ljós. Óttinn er svipaður alls staðar og umfjöllun fjölmiðla, aðgerðir stjórnvalda og skoðanir almennings eru yfirleitt á sama máta (Goode og Ben-Yehuda, 2009).

Það vímuefni sem skapað hefur hvað mestar áhyggjur og ótta í íslensku samfélagi á síðustu árum er án efa koma e-töflunnar. Skömmu eftir að vart hafði orðið við efnið héraðs, um miðjan níunda áratug síðustu aldar, fór neyslan að valda miklum usla og óöryggi í samfélaginu. Hér á eftir verður greint frá komu e-töflunnar til landsins og viðbrögðum almennings, fjölmiðla, og stjórnvalda við komu efnisins. Hvað einkenndi umfjöllun fjölmiðla? Ríkti siðfár í íslensku samfélagi? Þessum spurningum verður svarað út frá hefðbundnum hugmyndum um siðfár sem byggja á rannsóknum Stanley Cohen (1972/2002) og Goode og Ben-Yehuda (1994/2009).

Hvað er siðfár?

Hugmyndin um siðfár gerir okkur kleift að greina frá sameiginlegum einkennum ólíkra félagslegra vandamála sem skyndilega lenda í kastljósi fjölmiðla, valda áhyggjum meðal almennings og valdastofnana og virðast kalla á sértækar aðgerðir (Critcher, 2006). Hugmyndin á rætur að rekja til breska félagsfræðingsins Stanley Cohen sem kom hugmyndinni á kortið innan fræðanna árið 1972. Siðfársrannsóknir hafa síðan verið flokkaðar í þrjár tegundir eftir afstöðu þeirra. Flokkarnir eru: hefðbundnar rannsóknir, gagnrýnandi rannsóknir og endurskilgreining (Hier, 2011).

Hefðbundna sjónarhornið byggir einna helst á skrifum Cohen (1972/2002) og Goode og Ben-Yehuda (1994/2009). Þeir greina frá því að siðfár sé ekki beint kenning heldur greiningartól sem fræðimenn geta beitt til að varpa ljósi á það samfélag sem við lifum í. Siðfár geti aðeins verið til staðar þegar samfélagið bregst við einhvers konar frávíkshæðun. Ótti við sjúkdóma, hlýnun jarðar eða kjarnavopn geti ekki flokkast sem siðfár eða valdið því, heldur verði siðfár að snerta siðferðiskennd almennings. Þeir ganga út frá því að engin tiltekin hæðun sé frávíkshæðun fyrr en samfélagið skilgreinir hana sem slíka og fordæmir um leið.

Í skrifum Cohen (2002) skipta viðbrögð fjögurra samfélagshópa við frávíkinu mestu máli. Hóparnir eru fjölmiðlar, almenningur, fulltrúar formlegs taumhalds og þrýstihópar. Almenningur fær einna helst upplýsingar um afbrot og glæpi úr fjölmiðlum. Fjölmiðlar eru því mikilvægasti hópurinn þegar kemur að því að koma af stað og viðhalda siðfári. Umfjöllunin um ógn byrjar í fjölmiðlum þar sem samfélagið er talið standa frammi fyrir vegna þessarar tileknu frávíkshæðunar. Atburðir eru afbakaðir í fjölmiðlum og vandamál búið til úr litlu eða engu. Spáð er fyrir um hverjar afleiðingarnar verða ef ekki er brugðist við ógninni. Viss hópur einstaklinga er skilgreindur sem ógn við samfélagið og hæðun hans talinn valda óstöðugleika og ógna ríkjandi gildum og viðmiðum. Cohen álitur að fjölmiðlar búi til og skilgreini svokallaða þjóðarskelfa (*folk devils*). Sérstök hugtök eða orð eru notuð til þess að lýsa þessum tiltekna hóp sem er talinn valda óstöðugleika í samfélaginu. Hæðun hans stangist á einhvern hátt við ríkjandi viðmið og gildi sem fær því þessa útreið.

Goode og Ben-Yehuda (1994/2009) bæta við hugmyndir Cohens og tilgreina þrjár meginkenningar um hvaða samfélagshópar það eru sem valda því að siðfár eigi sér stað í samfélaginu. Hvort upphafið megi rekja til grasrótartinnar, valdahópa eða þrýstihópa. Algengast telja þeir að siðfárið eigi upptök sín meðal þrýstihópa millistéttarinnar. Jafnframt greina þeir frá fimm meginþáttum sem atburður verður að uppfylla svo hægt sé að tala um að samfélagið standi frammi fyrir siðfári. Í fyrsta lagi þurfa að vera greinanlegar vaxandi áhyggjur í samfélaginu vegna hæðunar tiltekins hóps. Áhyggjurnar þurfa að vera mælanlegar, til að mynda með viðhorfskönnunum. Í öðru lagi aukinn fjandskapur í garð hópsins sem veldur ógninni í samfélaginu eða tekur þátt í frávíkshæðuninni, byggt á hugmynd Cohens um þjóðarskelfa. Í þriðja lagi verður að vera mælanlegur samhljómur innan samfélagsins alls (eða hluta þess) um að ógnin sé raunveruleg, að hún hafi alvarlegar afleiðingar fyrir samfélagið og orsakist af frávíkshæðun þessa hóps.

Í fjórða lagi er ósamræmi einn mikilvægasti þátturinn varðandi siðfár. Að tilfinning meginþorra almennings sé sú að fleiri leggi stund á frávíkshæðunina en raun ber vitni. Að ógnin eða skaðinn sem stafar af hæðuninni sé meiri en hann í raun og veru er. Mikilvægt er að greina hvernig þeir sem koma siðfárinu af stað ýkja eða jafnvel búa til tölur um vandann. Flökkusögur og slúður verði iðulega til um orsakir og afleiðingar frávíkshæðunarinnar. Fjöldi þeirra sem neyta tiltekins vímuefnis er ýktur, skaðsemi efnisins blásin út, fjöldi slasaðra, fórnarlamba, fjárhæðir og svo framvegis. Málaflokkurinn fær jafnframt meiri athygli en aðrir þrátt fyrir að raunveruleg ógn sem af honum stafi sé sú sama eða minni. Loks benda þeir á að siðfár sé hverfult. Á stuttu

tímabili megi greina mikla andstöðu innan samfélagsins í garð frávíksins. Siðfárið spretti allt í einu fram á sjónarsviðið og virðist ná heljartökum á samfélaginu. Aftur á móti hjaðni það jafn hratt aftur og hverfur af sjónarsviðinu.

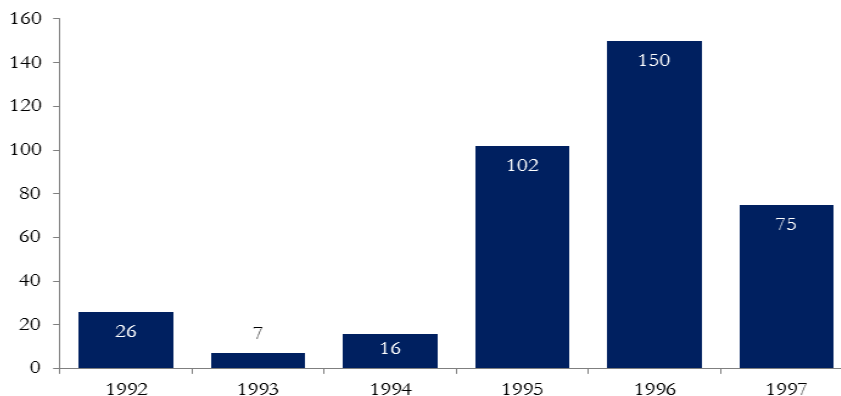
Íslensk viðhorfskönnun frá þessum tíma sýndi að um helmingur Íslendinga töldu fíkniefnaneyslu vera mesta vandamál afbrota hér á landi (Helgi Gunnlaugsson, 2008) og hefur ekki mælst jafn hátt hvorki fyrir eða síðar. Auknar áhyggjur eru einmitt fyrsta forsenda Goode og Ben-Yehuda (2009) um að siðfár ríki í samfélaginu. Er mögulegt að greina þætti siðfárs út frá umræðu fjölmiðla á Íslandi um e-töfluna? Ríkti siðfár í íslensku samfélagi eða stóð samfélagið frammi fyrir raunverulegri ógn?

Aðferðir og gögn

Niðurstöðurnar byggja á orðræðugreiningu á greinum sem birtust í íslenskum dagblöðum á árunum 1985-1997 og fjölluðu á einhvern hátt um e-töfluna. Fjöldi greina sem birtust á þessum tíma var skoðaður sem og innihald þeirra. Við söfnun gagnanna var notast við gagnabankann timarit.is sem er stafrænt bókasafn á netinu sem veitir aðgang að fjölda myndaðra blaðsíðna úr íslenskum dagblöðum og tímaritum. Notast var við fréttir úr Morgunblaðinu, Helgarpóstinum, Dagblaðinu Vísi (DV), Degi og Tímanum sem sameinuðust á þessu tímabili í Dag-Tímann. Leitað var eftir helstu nöfnum (eða fallbeygingu af þeim) sem e-taflan gekk undir á þessum tíma. Orðin voru: alsæla, helsæla, vansæla, e-töflur, e-pillur, ecstasy og ecstacy. Fyrst voru fréttirnar flokkaðar eftir dagsetningu og síðan greind eftir þeim.

Umfjöllun fjölmiðla

Fyrstu fréttirnar um e-töfluna birtust árið 1985 og á árunum til 1990 mátti sjá nokkrar fréttir á ári þar sem fjallað var um neysluna í Evrópu og því velt upp hvenær þessi hættulega tafla myndi berast til Íslands. Á mynd 1 má sjá hve margar fréttir sem tengdust umfjöllun um e-töflur birtust á ári frá 1992 til 1997. Eins og myndin sýnir birtust alls 26 fréttir árið 1992, en fækkar aftur næstu tvö ár. Þetta ár taldi lögreglan auknar líkur á því að e-taflan væri að ná fótfestu í undirheimum Reykjavíkur. Greint var frá því hvað myndi gerast ef efnið næði að festa sig í sessi meðal íslenskra neytenda og að íslenskt samfélag væri stefnt í glötun ef ekkert yrði aðhafst (Ellert B. Schram, 1992). Auk þess var því haldið fram að allir þeir sem neyttu e-taflna þyrftu að leita aðstoðar geðlæknis til þess að jafna sig á nýjan leik („Jakob Kristinsson cand. pharm. um“, 1992).

Mynd 1. Fjöldi fréttu um e-töflur árin 1992 til 1997

Um verslunarmannahelgina 1992 fundust alls 30 töflur af meintri alsælu á Eldborgarhátíðinni á Kaldármelum. Fjölmiðlar greindu frá fundinum og að „fíkniefnaklíkur“ hefðu herjað á hátíðina („Fíkniefnaklíkur á“, 1992). Þetta var skilgreiningin á hópi einstaklinga sem hafði komist í kast við lögin vegna neyslu vímuefna. Umfjöllun Morgunblaðsins um málið vekur þó mesta athygli. Umfjöllunin í blaðinu um þennan atburð birtist undir fyrirsögninni: „Vímuefnið alsæla hefur valdið sjö dauðsföllum: Efnid sem fannst á Kaldármelum er hugsanlega alsæla“ („Vímuefnið alsæla“, 1992). Augljóst er að fyrirsögnin er sett upp til þess að valda ugg meðal lesenda og auka á ótta við að e-taflan væri komin til landsins. Efnid sé farið að hafa áhrif á líf íslenskra ungmenna og draga þau til dauða. Dauðsföllin urðu þó ekki hér á landi heldur í Bretlandi. Nokkrum dögum síðar kom svo í ljós að töflurnar sem fundust á Kaldármelum voru í raun hjartalyf.

Eftir þetta dregur nokkuð úr umfjölluninni og var lítið fjallað um efnid árin 1993 og 1994, auk þess sem minna var lagt hald á efnid þau ár. Lögreglan taldi til að mynda að e-taflan væri ekki lengur í almennri neyslu, heldur eingöngu bundin við lokaðan hóp fíkniefnaneytenda (Pétur Gunnarsson, 1993). Árið 1995 fjölgar fréttunum töluvert og enn frekar árið 1996 en það ár birtust flestar fréttir, eða alls 150 talsins. Strax árið eftir má sjá að fréttunum fækkar um helming. Flestar fréttirnar birtast á stuttu tímabili við lok árs 1995 og upphafi árs 1996. Í byrjun árs 1996 birtist að meðaltali ein frétt á dag sem fjallaði á einhvern hátt um e-töfluna. Þessi mikli fjöldi fréttu birtist í kjölfar þess að Morgunblaðið greindi frá því að ungur drengur, sem féll ekki undir skilgreiningu venjulegs vímuefnaneytanda, hefði tekið eigið líf eftir neyslu e-taflna („Hörmulegar afleiðingar“, 1995). Síðar kom þó í ljós að drengurinn hafði verið í talsverðri neyslu og ekki aðeins notað e-töflu kvöldið áður en hann lést, heldur einnig önnur vímuefni („Dansað við dauðann“, 1996).

Það sem einkenndi umfjöllunina árin 1995 til 1996 voru helst fréttir um skaðsemi neyslunnar. Afleiðingar hennar, reynslusögur og annars konar umfjöllun sem virðist eiga að draga úr neyslunni. Árið 1997 snýst umfjöllunin frekar um haldlagningar á efninu, dómsmál og aðra almenna umfjöllun sem tengjast innflutningi efnisins. Minna er um fréttir sem fjalla um skaðsemina. Áhugavert er að þegar fréttum um e-töfluna fækkar og frétttaflutningurinn breytist, við lok árs 1996 og upphaf árs 1997, voru lögreglan og tollurinn í ríkara mæli farin að leggja hald á efnid og neysla þess virtist einnig vera að aukast lítillega. Þrátt fyrir það minnkaði umræðan í samfélaginu og umfjöllun fjölmiðla sömuleiðis.

Aukin neysla unglunga?

Við upphaf árs 1995 tóku landlæknir, lögreglan, fjölmiðlar, félag framhaldsskólanema og fleiri faghópar höndum saman og blésu til sóknar gegn neyslu e-taflna. Greint var frá því að neyslan væri nú farin að aukast verulega og kúnnahópur sölumanna væri einna helst eldri grunnskólanemar og framhaldsskólanemar („Landlæknisembættið, lögreglan og“, 1995). Talið var að neyslan væri einnig farin að aukast hjá „venjulegum“ unglungum en ekki einungis bundin við hefðbundinn hóp fíkniefnaneytenda („Fíkniefnalögreglan í“, 1995). Fjölmiðlar greindu jafnan frá því að neyslan væri algeng meðal nemenda í 10. bekk og skemmtanahald þeirra jafnan talið einkennast af neyslu e-taflna („Nemendur úr“, 1995). Fjölmiðlar gengu jafnvel það langt að segja að í Reykjavík ríkti nú ecstasy æði („Reykjavík: Ecstasy“, 1995).

Af þessum frétttaflutningi mætti draga þá ályktun að neysla e-taflna meðal unglunga væri komin úr böndunum og skilaði þessi afstaða sér út í samfélagið. Flökkusögur gengu um að jafn auðvelt væri fyrir unglunga að nálgast e-töflur og kaupa bland í poka eða panta pítsu („Hald lagt“, 1996). Sömuleiðis var greint frá því að undanfarið hefði verið

svo mikið magn af e-töflum í landinu að unglingar væru farnir að fara niður í bæ um helgar til að tína upp töflur sem aðrir höfðu misst. Kæmu þeir síðan heim með fulla vasa af dópi eftir kvöldið („Ummæli og viðhorf“, 1996). Foreldrar höfðu áhyggjur af því að nauðsynlegt væri að kempa leiksvæði barna sinna þar sem sá veruleiki blasti nú við að e-töflur væru út um allt. Meira að segja 11 ára gamall drengur hafi verið úti að leika sér og komið heim með töflur sem hann hefði fundið („Þurfa foreldrar“, 1996).

Telja verður mjög ólíklegt að unglingar hafi getað farið í bæinn um helgar til að tína upp e-töflur, auk þess sem fundur 11 ára pils heyrði frekar til undantekninga en að vera daglegt brauð eða sá veruleiki sem blasti við. Fréttir af þessu tagi hljóta að teljast flokkusögur sem sýni hve algeng neyslan væri. Samkvæmt tveimur rannsóknum sem framkvæmdar voru á þessum tíma, 1995 til 1998, var neysla unglinga í efstu bekkjum grunnskóla (8.-10. bekk) óveruleg. Um 1,6 prósent 10. bekkinga sögðust hafa prófað e-töflur árið 1995, 2,3 prósent árið 1997 og 3,4 prósent árið 1998. Aftur dró úr þessari neyslu árið 1999 en þá sögðust 1,4 prósent nemenda í 10. bekk hafa prófað e-töflur (Stefán Hrafn Jónsson, Þóroddur Bjarnason, Inga Dóra Sigfúsdóttir, Bryndís Björk Ásgeirsdóttir og Jón Sigfússon, 2003).

Ekki er hægt að mæla móti því að 3,4% sé frekar hátt hlutfall þegar verið er að tala um neyslu e-tafna í grunnskólum. Tíðnin er þó ekki nærri því eins útbreidd og fjölmiðlar, málsmetandi aðilar og aðrir létu líta út fyrir að vera. Fjöldinn er einnig hlutfall þeirra sem sagðist hafa prófað e-töflur einu sinni, en eins og fréttirnar gáfu oft til kynna átti neyslan að vera töluvert algengari meðal þessa hóps og margir fleiri komnir í mikla neyslu. Önnur rannsókn sýndi að um 0,9% 10. bekkinga árið 1997 sagðist hafa neytt e-tafna 10 sinnum eða oftar. Það gerir um 22 krakka miðað við þýðið á þessum tíma (Þóroldur Þórlindsson, Inga Dóra Sigfúsdóttir, Jón Gunnar Bernburg og Viðar Halldórsson, 1998). Langtímarannsókn á neyslu ungmenna sýndi einnig fram á að neyslan var ekki regluleg, heldur einkenndist af fíkti. Um 88% ungmenna sögðust aldrei hafa prófað e-töflur, um 4% hafði neytt þeirra oftar en 10 sinnum (Sigrún Aðalbjarnardóttir, Andrea G. Dofradóttir, Þóroldur R. Þóroldsson og Kristín L. Garðarsdóttir, 2003).

Sölumenn dauðans

Oft er einkennandi fyrir umfjöllun fjölmiðla um neyslu vímuefna að þeir sem selja þau eru skilgreindir sem skrímsli og neytendur sem fórnarlömb. Sérstaklega er bent á að þessir óprúttu aðilar séu að tálðruga börnin okkar. Í kjölfar þess að fréttamiðlar voru farnir að greina frá því að neyslan hefði færst frá hinum „hefðbundna“ neytanda yfir til „venjulegra“ krakka jókst þessi umræða. Fíkniefnasalarnir voru gerðir að þjóðarskelfum og kallaðir sölumenn dauðans. Þeim var lýst sem lævisum aðilum sem lokkuðu til sín saklaus ungmenni sem hefðu engan áhuga á því að neyta vímuefna með því að telja þeim trú um að e-tafnan væri með öllu skaðlaus. Sölumennirnir voru sagðir vera á hverju götuhorni, sætu um grunnskólana til að lokka til sín saklaus börn „með símboða í beltinu tilbúnir að selja hverjum sem er eitur í nafni skemmtunar og alsælu“ („Sölumenn dauðans“, 1995).

Ábyrgðin var alfarið sett á herðar þeirra sem seldu efnin. Þeir tældu börnin út í heim vonleysis og krafan var sú að að þyngja þyrfti dóma. Eins og kemur fram í viðtali við nokkrar mæður ungmenna sem höfðu farið illa út úr vímuefnaneyslu þyrfti að fara að bregðast hart við e-töflunum sem væru að flæða yfir landið. Töldu þær að „það [þyrfti] að taka dópsalana fljótt og örugglega úr umferð. Þetta eru morðingar og eiga að fá dóma í samræmi við það. Sölumenn dauðans mega ekki sleppa“ („Fjórar mæður“, 1996). Eins bentu ýmsir málsmetandi einstaklingar á að þeir sem væru að selja e-töflur svifust einkis fyrir ágóðahlut. Með ábyrgðarleysi og glæpastarfsemi væru þeir að valda óbætanlegu tjóni á lífi og heilsu mörg hundruð barna og unglinga („Fimm ráð“, 1996). Orðræðan

beinist að því að stjórnvöld þurfi að gera eitthvað, fíkniefnasalarnir eru ógn við samfélagið sem verður að stöðva.

Krafan um auknar aðgerðir

Krafa um hertar aðgerðir og aukna refsingu er fylgifiskur þess að siðfár ríki í samfélaginu (Cohen, 2002; Goode og Ben-Yehuda, 2009) og sama átti sér stað hér. Almennigur taldi dóma sem féllu þessi ár ekki nægilega þunga. Líkt og komið hefur fram voru þessir aðilar að selja börnunum okkar dauðann og því þyrfti að beita þungum refsingum. Krafan kom þó ekki aðeins frá almenningi, til að mynda benti sérfræðingur hjá ríkissaksóknara á að refsiramminn yrði að vera nýttur til fulls. Ýmsir fagaðilar stigu einnig fram og kölluðu eftir harðari refsingum, til að mynda formaður samtakanna Vímulaus æska. Taldi hann að hækka þyrfti refsirammann þar sem sala á fíkniefnum jafnist á við versta ofbeldi. Sölumennirnir væru að leitast eftir því að selja börnum eiturlyf og með því stuðla að tortímingu þeirra og því yrði að herða refsirammann („Tíminn spyr“, 1995).

Umfjöllunin fór einnig fram á Alþingi þar sem lögð var fram þingsályktunartillaga um hert viðurlög við fíkniefnabrotum. Rýmka þyrfti ramma refsilaganna úr 10 ára hámarks frelsissviptingu í 16 ár eða jafnvel ævilangt fangelsi. Í því fælist sú leiðbeiningarregla að harðar yrði tekið á þeim hættulega glæp sem innflutningur fíkniefna væri („Arnþrúður Karlsdóttir flytur“, 1995). Áhugaverð eru ummæli þáverandi dómsmálaráðherra: „Ég beindi þó þeim tilmælum til dómara [...] að þeir yrðu að huga að þeirri umræðu sem fram hefur farið í þjóðfélaginu varðandi ofbeldisafbrot og ávana- og fíkniefnabrot með tilliti til refsinga. Það væri þung krafa í þjóðfélaginu að í dómum kæmi fram þyngri ábyrgð en verið hefur“ („Þingmenn ræða um“, 1995).

Þessar aðgerðir voru þó ekki nægar til að róa almenning sem virtist vera búinn að missa alla þolinmæði gagnvart aðgerðarleysi stjórnvalda. Ógnin var raunveruleg og eitthvað þurfti að gera til þess að sporna við henni og vernda börnin okkar. Í byrjun janúar 1996 gekk undirskriftalisti á milli manna sem kallaði eftir auknum aðgerðum stjórnvalda. Fylgdi sú flökkusaga listanum að refsikerfið væri orðið það brenglað að maður í viðskiptalífínu hafi verið tekinn með nokkur hundruð e-pillur. Sá hafi játað að eiga töflurnar og látinn laus daginn eftir. Hins vegar hafi annar maður sem reyndi að ræna milljón í banka verið dæmdur samdægurs. Var þetta talið gefa þau skilaboð að í lagi væri að selja eitupillur sem gætu drepð börnin okkar, en ekki stela peningum („Barátta gegn“, 1996).

Skaðsemin

Einkenni siðfárs varðandi neyslu vímuefna felur það jafnan í sér að skaðinn sem hlýst af neyslunni er ýktur. Fjölmíðlar greina gjarnan frá nýjum vísindarannsóknum sem sýna fram á skaðsemi neyslunnar. Flest blöðin greindu frá niðurstöðu bandarískra lækna að neysla e-tafna gæti valdið varanlegum heilaskemmdum. Áhugavert er að sjá muninn á umfjölluninni. Morgunblaðið greinir frá þessari rannsókn með fyrirsögninni: „Eiturlyfið alsæla: Kann að valda varanlegum heilaskemmdum“ („Eiturlyfið alsæla“, 1995) sem er í takt við niðurstöður rannsóknarinnar. DV birti aftur á móti fyrirsögnina: „Alsæla veldur heilaskaða“ („Alsæla veldur“, 1995). Sú fyrirsögn er mjög í takt við siðfárs orðræðuna þar sem sleppt er þeim punkti að neyslan geti valdið heilaskaða og þessi í stað fullrytt að

neyslan valdi heilaskaða. Nokkru síðar tók Morgunblaðið undir þessa orðræðu og birti fyrirögnina: „E-pillan étur upp heilann“ („E-pillan étur“, 1996) á forsíðu sinni.

Niðurstöður rannsóknarinnar sem vitnað er í hér að ofan benti til þess að ofneysla MDMA, virka efnisins í e-töflum, gæti valdið því að serótóníníð í heilanum minnkar. Boðefnið hefur áhrif á svefn, kynlíf og skapgerð. Skammturinn þarf þó að vera um þrefaldur miðað við venjulega neysluskammta (Roberts, 1986). Rannsóknin var framkvæmd á rottum, en nýlegar rannsóknir hafa sýnt að ekki er hægt að færa niðurstöðurnar yfir á manneskjur (Green, King, Shortall og Fone, 2012a). Enn sem komið er hafa engar rannsóknir sýnt fram á það að e-töflur valdi heilaskaða en frekari rannsókna er þörf (sjá t.d. Green, King, Shortall og Fone, 2012a; Halpern, o.fl. 2011; Zakzanis, Zachariah og Jovanovski, 2007). Auk þess hefur rannsóknarstofa Evrópusambandsins á fíkniefnaneyslu (EMCDDA) bent á að þær afleiðingar sem vitað er að e-töflur hafi séu ofþornun og þunglyndi. Dauðsföll af völdum e-töfluneyslu séu aftur á móti mjög fátíð án þess að óþímefna hafi verið neytt samhliða (EMCDDA, 2013). Mesta hættan í kringum neyslu e-taflna er þó að sjaldnast er um hreint MDMA að ræða. Þekkt er að sölumenn drýgja efnið með ýmsum öðrum efnum. Töluverð hætta skapast því þar sem neytendur geta ekki vitað með vissu hvaða efni er verið að innbyrða (Green, King, Shortall og Fone, 2012b).

Umræða

Hér að framan hefur verið greint frá umfjölluninni sem fylgdi komu e-töflunnar til Íslands. Niðurstaðan bendir til að umræðan og viðbrögðin sem fylgdi hafi einkennst af síðfári. Erlendis hefur verið hægt að benda á síðfár vegna neyslu flestra vímuefna (sjá t.d. Baerveldt o.fl., 1998; Goode og Ben-Yehuda, 2009; Reinerman, 1994). Hægt er að greina marga þætti sem Cohen og Goode og Ben-Yehuda benda á að séu mikilvægir í síðfári. Til að mynda koma allir fimm meginþættirnir fram sem Goode og Ben-Yehuda greina frá.

Þar má helst nefna hvernig atburðir eru afbakaðir og ýktir. Greint er frá nokkuð sjaldgæfum afleiðingum neyslunnar líkt og þær séu algengar og í raun reglan en ekki undantekning. Það sem hér yfir undir að umfjöllunin og óttinn eykst og síðfár gerir vart við sig er að neyslan var ekki lengur talin bundin við hinn „hefðbundna“ hóp neytenda. „Venjulegir“ krakkar voru farnir að nota e-töflur og það í stórum stíl, ef marka mátti umræðu fjölmiðla sem ýtti undir síðfár í samfélaginu. Greint var frá því að neysla e-taflna væri orðin mjög algeng, jafnvel í efstu bekkjum grunnskóla. Flökkusögur fóru á kreik og umræðan snerist fljótt um það að einhverra aðgerða væri þörf til að vernda börnin okkar frá þessari ógn.

Af orðræðunni að dæma mátti halda að neysla e-taflna væri mjög útbreidd og að flest ungmenni hefðu einhvern tímann fíktað með efnið eða væru líkleg til þess. Kannanir á neyslu barna og unglinga sýndu þó fram á annað. Aðeins lítið hlutfall unglinga í 10. bekk sagðist einhvern tíma hafa prófað að neyta efnisins og enn lægra hlutfall sagðist nota e-töflur reglulega (Stefán Hrafn Jónsson o.fl., 2003; Þórólfur Þórlindsson o.fl., 1998). Fréttanflutningur og umræðan í samfélaginu var þó verulega ýkt og úr samhengi við stöðuna í samfélaginu eins og rannsóknir benda til að hún hafi verið. Krakkar greindu meðal annars frá því að eldri konur væru farnar að óttast þau vegna mikillar umfjöllunar um vímuefnaneyslu þeirra („Eldri konur“, 1996).

Í upphafi voru það helst lögreglan, fjölmiðlar og málsmetandi aðilar hér á landi sem byrjuðu að fjalla um e-töflu ógnina. Samfélagið sameinaðist gegn vímuefnaógninni og þeir sem seldu fíkniefnin voru gerðir að þjóðarskelfum og kallaðir sölumenn dauðans. Eftir því sem leið á jukust áhyggjur almennings og krafan á aðgerðir stjórnvalda ágerðist. Undirskriftalistar voru settir af stað og krafa um að refsingar yrðu þungdar því sölumenn væru ekkert annað en morðingjar („Fjórar mæður“, 1996). Stjórnvöld svöruðu kallinu.

Auknu fjármagni var veitt til lögreglunnar sem og ný lög sett sem juku heimildir hennar. Dómsmálaráðherra biðlaði því til dómara að almenningur liti svo á að þyngja þyrfti refsingar og fullnota refsirammann. Í kjölfarið fóru refsingar að þyngjast hér á landi.

Þessar viðhorf og breytingar sem áttu sér stað í samfélaginu benda til þess að siðfár hafi ríkt í íslensku samfélagi. Það getur þó reynst erfitt að greina frá því hver séu viðeigandi viðbrögð við vanda sem þessum. Neysla virðist hafa aukist lítillega í samfélaginu og þessi aukna umfjöllun hefur mögulega haft áhrif á útbreiðslu efnisins. Það er hins vegar greinilegt að umfang vandans var ýkt, neyslan var ekki eins algeng í samfélaginu líkt og umræða fjölmiðla og málsmetandi aðila í samfélaginu sagði til um. Að sama skapi er greinilegt hve mikið umfjöllun fjölmiðla eykst á stuttum tíma og hjaðnar svo jafn fljótt aftur.

Heimildir

- Alsæla veldur heilaskaða. (1995, 9. september). *DV (Dagblaðið Vísir)*, bls. 12.
- Arnþrúður Karlsdóttir flytur þingsályktunartillögu um hert viðurlög við fíkniefnabrotum: Ellefu ára neytendur! (1995, 13. október). *Tíminn*, bls. 2.
- Baerveldt, C., Bunkers, H., de Winter, M. og Kooistra, J. (1998). Assessing a moral panic relating to crime and drugs policy in the Netherlands: Towards a testable theory. *Crime, Law & Social Change*, 29, 31-47.
- Barátta gegn fíkniefnavandanum: Þúsundir undirskrifta komnar. (1996, 30. janúar). *Morgunblaðið*, bls. 8.
- Ben-Yehuda, N. (1986). The sociology of moral panics: Toward a new synthesis. *The Social Quarterly*, 27, 495-513.
- Cohen, S. (1972). *Folk devils and moral panics: The creation of mods and rockers*. London: McGibbon and Kee.
- Cohen, S. (2002). *Folk devils and moral panics* (3. útgáfa). London: Routledge.
- Collin, M. (1997). *Altered state: The story of ecstasy culture and acid house*. London: Serpent's Tail.
- Cottino, A. og Quirico, M. (1995). Easy target and moral panic: The law on drug addiction No. 162 of 1990. *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 4(2), 108-113.
- Critcher, C. (ritstjóri). (2006). *Critical readings: Moral panics and the media*. Berkshire: Open University Press.
- Dansað við dauðann eftir Ragnhildi Sverrisdóttur fjallar um fíkniefnavandann: Óproksaður unglingur sem tók ranga ákvörðun. (1996, 2. nóvember). *DV (Dagblaðið Vísir)*, bls. 44-45.
- Eiturlyfið alsæla: Kann að valda varanlegum heilaskemmdum. (1995, 3. september). *Morgunblaðið*, bls. B 31.
- Eldri konur hræddar við okkur – vegna umfjöllunar fjölmiðla. (1996, 21. nóvember). *Helgarpósturinn*, bls. 8.
- Ellert B. Schram. (1992, 25. maí). Alsæla heitir það. *DV (Dagblaðið Vísir)*, bls. 14.
- EMCDDA. (2013). *European drug report: Trends and developments*. Lúxemborg: Publications Office of the European Union.
- E-pillan étur upp heilann. (1996, 14. júní). *Morgunblaðið*, bls. 1.
- Fimm ráð gegn fíkniefnum. (1996, 11. júlí). *Morgunblaðið*, bls. 47.
- Fíkniefnaklíkur á Kaldármelum. (1992, 4. ágúst). *DV (Dagblaðið Vísir)*, bls. 40.
- Fíkniefnalögreglan í Reykjavík hefur lagt hald á 900 alsælutöflur á þessu ári: Sjálfsvíg unglunga rakin til alsælu. (1995, 8. desember). *Morgunblaðið*, bls. 10.
- Fjórar mæður ungra vímuefnaneytenda: Opnið augun, því dópið er alls staðar. (1996, 21. janúar). *Morgunblaðið*, bls. 11.
- Goode, E. og Ben-Yehuda, N. (2009). *Moral panics: The social construction of deviance* (2. útgáfa). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Goode, E. (1990). The American drug panic of the 198's: Social construction or objective threat? *Substance Use & Misuse*, 25(9), 1083-1098.
- Green, A. R., King, M. V. Shortall, S. E. og Fone, K. C. F. (2012a). Ecstasy cannot be assumed to be 3,4-methylenedioxyamphetamine (MDMA). *British Journal of Pharmacology*, 166(5), 1521-1522.
- Green, A. R., King, M. V. Shortall, S. E. og Fone, K. C. F. (2012b). Review: Lost in translation: Preclinical studies on 3,4-methylenedioxyamphetamine provide information on mechanisms of action, but do not allow accurate prediction of adverse events in humans. *British Journal of Pharmacology*, 166(5), 1523-1536.
- Hald lagt á fíkniefni að söluverðmæti 100 milljónir á síðasta ári: Fíkniefni fyrir um milljarð á götunni. (1996, 20. janúar). *DV (Dagblaðið Vísir)*, bls. 27.
- Halpern, J. H., Sherwood, A. R., Hudson, J. I., Gruber, S., Kozin, D. og Pope Jr. H. G. (2011). Residual neurocognitive features of long-term ecstasy users with minimal exposure to other drugs. *Addiction*, 106(4), 777-786.

- Hawdon, J. E. (1996). Cycles of deviance: Social mobility, moral boundaries and drug use, 1880-1990. *Sociological Spectrum*, 16, 183-207.
- Hawdon, J. E. (2001). The role of presidential rhetoric in the creation of a moral panic: Reagan, Bush, and the war on drugs. *Deviant Behavior: An Interdisciplinary Journal*, 22, 419-445.
- Helgi Gunnlaugsson. (2008). *Afbrot á Íslandi*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Hier, S. P. (ritstjóri). (2011). *Moral panic and the politics of anxiety*. Abingdon: Routledge.
- Hill, A. (2002). Acid house and Thatcherism: Noise, the mob and the English countryside. *British Journal of Sociology*, 53(1), 89-105.
- Hörmulegar afleiðingar alsæluneyslu gera vart við sig á Íslandi: Alsælan gerði út af við son okkar – segja foreldrar 16 ára unglings sem svipti sig lífi degi eftir neyslu alsælu. (1995, 16. desember). *DV (Dagblaðið Vísir)*, bls. 38-39.
- Jakob Kristinsson cand. pharm. um fráhrvarfseinkenni alsælu: Geta fengið erfitt og hættulegt þunglyndi – örvandi ofskynjunarefni ekki minna vanabindandi en amfetamín. (1992, 22. maí). *DV (Dagblaðið Vísir)*, bls. 4.
- Landlæknisembættið, lögreglan og fleiri blása til sóknar gegn alsæluneyslu: Neysla alsælu eða ecstasy talin hafa færst í aukana – markhópurinn eldri grunnskólanemar og framhaldsskólanemar. (1995, 29. mars) *DV (Dagblaðið Vísir)*, bls. 4.
- Nemendur úr vesturbænum og af Seltjarnarnesi hittust í íbúð á Kaplaskjólsvægi: Fjórtaán 10. bekkingar teknir í fíkniefnartíu – enginn komið við sögu áður – 15 neyttu ecstasy þremur vikum áður. (1995, 1. apríl). *DV (Dagblaðið Vísir)*, bls. 2.
- Pétur Gunnarsson. (1993, 15. ágúst). Af innlendum vettvangi: Tengist ásókn í LSD nú því að tónlist og fatatíska hippatímans er í uppsveiflu? Hryllingssögurnar gleymdar en rómantíkin lifir. *Morgunblaðið*, bls. 6.
- Reinarman, C. (1994). The social construction of drug scare. Í P. A. Adler og P. Adler (ritstjórar), *Constructions of deviance: Social power, context, and interaction* (bls. 92- 104). Belmont, CA: Wadsworth Publishing CO.
- Reykjavík: Ecstasy-æði. (1995, 3. apríl). *Helgarpósturinn*, bls. 11.
- Roberts, M. (1986). MDMA: Madness not ecstasy. *Psychology Today*, júní, bls 14-15.
- Sigrún Aðalbjarnardóttir, Andra G. Dófradóttir, Þórólfur R. Þórólfsson og Kristín L. Garðarsdóttir. (2003). *Vímuefnaneysla og viðhorf: Ungu fólki í Reykjavík fylgt eftir frá 14 til 22 ára aldurs*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Stefán Hrafn Jónsson, Þóróddur Bjarnason, Inga Dóra Sigfúsdóttir, Bryndís Björk Ásgeirsdóttir og Jón Sigfússon. (2003). *Vímuefnaneysla íslenskra unglinga 2003: Niðurstöður rannsókna á vímuefnaneyslu nemenda í 10. bekk grunnskóla 1995-2003*. Reykjavík: Rannsóknir og greining.
- Sölumenn dauðans. (1995, 22. desember). *DV (Dagblaðið Vísir)*, bls. 14.
- Tíminn spyr... Á að herða refsirammann vegna fíkniefnabrota? (1995, 13. október) *Tíminn*, bls. 2.
- Ummæli og viðhorf. (1996, 24. janúar). *Morgunblaðið*, bls. 27.
- Vímuefnið alsæla hefur valdið sjö dauðsföllum: Efnið sam fannst á Kaldármelum er hugsanlega alsæla. (1992, 5. ágúst). *Morgunblaðið*, bls. 4.
- Zakzanis, K. K., Zachariah, C. og Jovanovski, D. (2007). The neuropsychology of ecstasy (MDMA) use: A quantitative review. *Human Psychopharmacology: Clinical and Experimental*, 22(7), 427-435.
- Þingmenn ræða um fíkniefnavandann: Kröfur um auknar forvarnir og aðgerðir. (1995, 13. desember). *Morgunblaðið*, bls. 28-29.
- Þórólfur Þórlindsson, Inga Dóra Sigfúsdóttir, Jón Gunnar Bernburg og Viðar Halldórsson. (1998). *Vímuefnaneysla ungs fólks: Umbverfi og aðstæður*. Reykjavík: Rannsóknastofnun uppeldis- og menntamála.
- Þurfa foreldrar 11 ára barna að hugsa um vímuvarnir? (1996, 30. október). *Morgunblaðið*, bls. 27.